

предметів старовини, фотокарток, костюмів, нових публікацій, проводять екскурсії в родові гнізда караїмів – фортецю Джуфт-Кале, Євпаторію та Феодосію.

Серед караїмів Мелітополя багато відомих людей, які проявили себе в різних галузях науки й громадського життя. Це І.Б. Мангубі, Н.О. Іртлач, С.І. Мінаш, Г.С. Ялпачик, І.Б. Стамболі та багато інших [2].

В сучасних умовах караїми мають можливість затверджувати свою ідентичність, збирати культурну спадщину, творити й розвивати самобутню культуру, вступаючи в ХХІ ст. з усім людством як рівноправний учасник світового історичного процесу. Безсумнівно, це дійсний історичний феномен.

Збереження етносів, які є джерелом збагачення світової культури, їх життєвого світу і історичної перспективи має фундаментальне значення в глобальному масштабі.

Джерела та література

1. Етнокультурний ландшафт Північного Призов'я. Монографія / За загал. ред. Афанасьєвої Л.В., Крилова М.В. – Запоріжжя; Мелітополь; Сімферополь, 2004.
2. Караїми Мелітополя. – Запоріжжя; Мелітополь; Сімферополь, 2004.
3. Полканов Ю.А. Караи – кримські караїми – тюрки. Історія. Етнографія. Культура. – Сімферополь, 1997.
4. Шапшал С.М. Караїми й Чуфут-Кале в Криму. Короткий нарис. – Сімферополь, 1991.
5. Крим. Караїми. Історична територія. Етнокультура. – Сімферополь, 2005.

Summary

The article is devoted to the research of history, culture and mentality features of caraim ethnic group which lives on the territory of East Tavriya and separately – in Melitopol Region. The social-cultural analysis of history of settling of caraim on the territory of Tavriya is conducted. The past and the present of culture and life of this ethnos is explored.

О. В. Позняк, В. В. Свінцицький, Л. Я. Шишкіна

ПРОГНОЗ ЕТНІЧНОГО СКЛАДУ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ДО 2026 р.

У другій половині ХХ століття значно збільшився інтерес до визначення змін у кількості населення світу, його частин, регіонів та країн. Поширення проведення у ХХ ст. переписів населення, уможливило доволі точно визначити етнічний склад населення країн та регіонів, а також виявити трансформації, що відбуваються в етнічній структурі населення з часом та причини цих змін.

Прогнозування національного складу населення має велике значення як для розробки загальної соціально-економічної стратегії, оцінки майбутніх показників ринку праці та економічного розвитку, так і для визначення системи пріоритетів соціального захисту з врахуванням перспективних змін ментальності населення, а також для розробки комплексу заходів по зміцненню національної безпеки держави.

В Україні єдина спроба розрахунку числових параметрів прогнозу етнічного складу населення здійснювалися ще в 1990-х рр. [1, с.122-127]. При цьому при обчисленні чисельностей окремих етнічних груп на перспективу автори, виходячи із наявних статистичних даних, обмежилися визначенням внеску окремих етносів у формування кількості народжених, померлих, прибулих та вибулих виходячи із загальної чисельності етносів та передбачень щодо інтенсивності демографічних процесів в різних етнічних групах. На основі цих передбачень і прогнозу загальної чисельності населення оцінювалася чисельність етнічних груп у прогнозованому періоді (тобто метод перестановки вікових груп – основний прийом демографічного прогнозування застосовувався тільки при обчисленні прогнозу для усього населення).

Після проведення в грудні 2001 р. Першого Всеукраїнського перепису населення і отримання нових даних щодо розподілу населення за етнічними ознаками питання етнічного прогнозування взагалі перебувало поза увагою дослідників. Метою даної статті є розробка прогнозу етнічного складу населення України до 2026 р., завданнями – обґрунтування методики прогнозування етнічного складу населення, яка спирається на метод перестановки вікових груп, формування гіпотез етнічної диференціації народжуваності, смертності та міграцій населення, опис процедури розрахунків та результатів прогнозу.

Всеукраїнський перепис населення 2001 року зафіксував наявність представників більш як 130 етносів. Однак у структурі населення яскраво вираженою є перевага двох етносів – українців та росіян. За даними перепису населення 2001 р., 37,5 млн осіб (77,8% від загалу) є українцями і 8,3 млн (17,3%) – росіянами. Чисельність від 30 до 300 тис. осіб мають ще 16 народів: білоруси, молдовани, кримські

татари, болгари, угорці, румуни, поляки, євреї, вірмени, греки, татари, цигани, азербайджанці, грузини, німці та гагаузи. Протягом міжпереписного періоду (1989–2001 рр.) при загальному зменшенні чисельності населення, кількість українців дещо зросла, натомість чисельність етнічних росіян – зменшилася на чверть. З 18 найчисельніших етносів кількісно збільшилися лише шість, вперше відбулося зменшення абсолютної чисельності білорусів, молдован, татар, циган, німців та гагаузів, євреї втратили майже 4/5 свого складу. Перш за все за рахунок обміну населенням із державами колишнього СРСР в Україні за 1989–2001 роки чисельність кримських татар зросла у 5,3 рази, вірмен – на 84%, грузин – на 45, азербайджанців – на 22%.

На чисельність кожної етнічної спільноти постійно впливають демографічні процеси: народжуваність, смертність та міграція. При розрахунку прогнозних чисельностей етносів можливість зміни самосвідомості індивідів авторами прогнозу безпосередньо не враховувалась, проте бралася до уваги частота міжетнічних шлюбів та тенденції щодо визначення національності дітей у цих шлюбах при дослідженні етнічної диференціації народжуваності.

Прогнозна чисельність представників 18 етнічних груп, що мешкають в Україні, розраховувалась методом перестановки вікових груп аналогічно до прогнозування чисельності і складу всього населення України. Пересування здійснювалося за однорічними віковими групами послідовно для кожного року прогнозного періоду, вікові групи чоловіків та жінок пересувалися окремо. Враховуючи недостатність даних, потрібно зауважити, що чисельності статеві-вікових груп окремих етносів у прогнозному періоді визначені із значною погрішністю. Однак для етносу в цілому, виходячи із закону великих чисел, ця погрішність є набагато меншою. Власне метою прогнозування етнічної ситуації в Україні до 2026 р. є визначення загальної чисельності етнічних груп в прогнозному періоді. Статеві-вікова структура окремо взятої етнічної групи розглядається лише як засіб для досягнення поставленої мети.

Прогноз етнічної структури населення спирався на середній варіант демографічного прогнозу, розробленого фахівцями Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України [2, с.138]. Даний варіант прогнозу є вірогідним за умови посилення позитивних тенденцій соціально-економічного розвитку, а також втілення в життя положень Стратегії демографічного розвитку України на 2006–2015 рр. Вказана стратегія [3, с.190], зокрема, передбачає: збереження традицій середньодітності там, де вони існують, та формування настанов на дводітну родину; формування настанов на здоровий спосіб життя; активну міграційну політику, метою якої є уповільнення темпів депопуляції, утримання чисельності та структури населення на рівні, що забезпечує підтримку господарської освоєності території при збереженні ментальної цілісності української людності; зближення умов життя в усіх регіонах держави.

До прогнозування етнічної диференціації кожного з трьох демографічних процесів (народжуваності, смертності та міграцій) розроблялися особливі методичні підходи. Так, при дослідженні смертності етносів враховувалося, що на смертність впливають не стільки етнічні особливості індивіда, скільки умови навколишнього середовища, в якому він проживає. Звичайно, що у регіонах з гіршою екологічною ситуацією, нижчим рівнем розвитку соціальної та інженерної інфраструктури тощо незалежно від етнічного складу населення даного регіону, смертність буде вищою. Рівень смертності певного етносу розраховується на основі даних про розподіл представників цього етносу за регіонами України та рівнів смертності населення у окремих регіонах. Коефіцієнт дожиття (саме цей індикатор смертності використовувався при перестановці вікових груп) представників певного етносу віком x років до віку $x+1$ років в умовах 2002 р. (рік, що розпочався менше, ніж через місяць після перепису) розраховувався як сума добутків часток даної етнічної групи в населенні регіонів на коефіцієнти дожиття відповідної вікової групи в цих регіонах. Для періоду 2003–2010 рр. співвідношення рівнів смертності конкретного етносу та населення України в цілому приймалося сталим, починаючи з 2011 р. різниця поступово нівелювалася до 2025 р. таким чином, щоб у 2025 р. дана різниця стала удвічі меншою, ніж у 2002–2010 рр.

Подібна схема застосовувалася для розрахунку коефіцієнтів дожиття для представників 16 із 18 включених у дослідження етнічних груп. Для двох етносів – циган (ромів) і кримських татар методика розрахунку показників смертності (дожиття) була скоригована. Для ромів, враховуючи напівкочовий спосіб життя більшості представників етносу з притаманною цьому способу життя антисанітарією, на основі аналізу вікової структури циган, коефіцієнти дожиття для вікових груп до 45 років бралися з поправочним коефіцієнтом 0,975 від середньодержавного рівня для кожної вікової групи. Для циган віком 55 років і старше коефіцієнти дожиття приймалися такими ж, як і в цілому по Україні: світовий досвід аналізу смертності показує, що в старших вікових групах різниця між рівнем смертності суспільств, які перебувають на різних ступенях соціально-економічного розвитку, є зазвичай незначною, більше того нерідко в суспільствах з високою або підвищеною смертністю смертність літніх людей виявляється навіть пониженою за рахунок передчасного вимирання менш життєздатних контингентів і дожиття до літнього віку лише невеликої кількості найбільш здорових представників. На віковому інтервалі 45–54 років поправочні коефіцієнти плавно збільшуються від 0,975 до 1. До 2025 р. нівелюється не половина, як для інших етносів, а лише одна п'ята частина різниці між смертністю ромів і всього населення України.

Для кримських татар було обрано гіпотезу, згідно з якою для 80% кримськотатарського населення притаманні ті ж коефіцієнти дожиття, що для представників інших етносів, які мешкають у регіонах проживання кримських татар, для 20% кримськотатарського населення – коефіцієнти дожиття, що характерні для ромів (оскільки частина кримських татар досі мешкають у невідповідних умовах). На кінець прогнозного періоду коефіцієнти дожиття кримських татар кожного віку нівелюються на одну третю.

При оцінці етнічної диференціації народжуваності „регіональний” принцип є неприйнятним, оскільки народжуваність безпосередньо регулюється індивідами і значною мірою залежить від їхніх ментальних особливостей. Обраний підхід полягав у розрахунку за даними перепису співвідношення між контингентами дітей віком 0-4 роки – представників окремих етносів та контингентами їхніх матерів (жінок віком 15-39 років, контингенти фертильного віку з низькою народжуваністю до уваги не бралися) – цей показник успішно використовується при дослідженні народжуваності в умовах відсутності або неповноти поточних статистичних даних про народження.

Авторами обчислювалися індекси народжуваності окремих етнічних груп по відношенню до загальнодержавного рівня. Розрахунки показали різко низькі показники народжуваності росіян, поляків і, особливо – білорусів. Однак, природа таких на перший погляд нереальних величин стає зрозумілою, якщо проаналізувати частоту міжетнічних шлюбів та частки дітей, у яких батько іншої національності, серед народжених матерями різних етнічних груп. Обидва показники високі саме серед білорусів та поляків, підвищені – серед росіян. Отже, обрані показники народжуваності по-суті характеризують народжуваність з врахуванням інтеграції дітей, тобто переходу на національність батька (в першу чергу у випадку, якщо батько належить до титульного етносу) дітей, що народилися у міжетнічних шлюбах.

Співвідношення народжуваності конкретних етносів до середньодержавного рівня приймалося сталим протягом усього прогнозного періоду. Ще однією проблемою стало встановлення повікового профілю народжуваності (змін рівнів народжуваності з віком) для різних етносів. Аналіз показав, що суттєві відмінності від загальнодержавних тенденцій щодо кривої повікових рівнів народжуваності спостерігаються лише серед циган. Їм притаманні непропорційно висока народжуваність серед неповнолітніх, що було враховано при формуванні прогнозних показників народжуваності.

Загальнодержавний прогноз міграцій виходить з п'яти географічних напрямків: Росія; Білорусь, Молдова та держави Балтії; Закавказзя та Центральна Азія; територія європейського заселення (ТЄЗ) за межами колишнього СРСР; країни Азії та Африки. По кожному з цих напрямків окремо прогнозувалася етнічна диференціація прибулих та вибулих, виходячи з тенденції останніх років і передбачень щодо майбутніх трансформацій. Слід зауважити, що серед прибулих із Закавказзя та країн Центральної Азії окремо прогнозувався етнічний склад очікуваного потоку прибуття представників раніше депортованих народів та інших прибулих з цього регіону.

Переселення депортованих народів, як очікується, свого піку досягне у 2010 р. Дане явище певною мірою буде результатом затвердження у травні 2006 р. Програми розселення та облаштування депортованих кримських татар та осіб інших національностей, що повернулися на проживання в Україну, їх адаптації та інтеграції в українське суспільство на період до 2010 р. Можливим підґрунтям для активізації процесу повернення раніше депортованих народів можуть бути прийняття Закону України “Про статус кримськотатарського народу” та затвердження Закону “Про реабілітацію та права осіб з числа національних меншин, що зазнали репресій та були депортовані з території України”. За результатами прогнозу, “друга хвиля” повернення раніше депортованих народів, охопить 125,3 тис. осіб – кримських татар (їх буде переважна більшість), вірмен, меншою мірою болгар, греків та німців.

Згідно з прогнозними розрахунками, за період 2001-2026 рр. чисельно збільшаться такі етноси, як азербайджанці, грузини, кримські татари, молдовани, румуни, вірмени (табл. 1). Особливо різко збільшиться кількість кримських татар, які вийдуть на третє за чисельністю місце серед етносів України. Очікується значне зростання у другій половині прогнозного періоду кількості осіб, які не належать до 18 нині найчисельніших етносів внаслідок активізації процесу переселення до України мігрантів з країн Африки та Азії (не враховуючи колишні республіки СРСР та Ізраїлю). Окремі із етнічних груп нових мігрантів очевидно ввійдуть до числа найбільших етносів країни.

Попри чисельне зменшення, частка українців в населенні зросте майже на 1,4 відсоткових пункти, натомість питома вага росіян зменшиться на 3 пункти.

Таблиця 1 – Динаміка етнічного складу населення України у 2001-2026 рр. (2001 р. – фактичні дані за переписом на 5 грудня, 2007 р. – оцінка на початок року, 2016 та 2026 рр. – прогноз на початок року)

	Чисельність етнічної групи, тис. осіб				У % до загалу		Темп росту чисельності за 2001-2026 рр., %
	2001	2007	2016	2026	2001	2026	
Все населення	48240,9	46465,7	43750,3	41569,3	100,0	100,0	86,2
Українці	37538,2	36408,2	34597,3	32921,3	77,81	79,20	87,7
Росіяни	8333,9	7804,8	6864,9	5932,4	17,28	14,27	71,2
Білоруси	275,8	244,8	191,2	141,4	0,57	0,34	51,3
Молдовани	258,6	249,3	328,0	318,6	0,54	0,77	123,2

Кримські татари	248,2	247,6	354,9	360,5	0,51	0,87	145,2
Болгари	204,6	193,7	176,8	161,4	0,42	0,39	78,9
Угорці	156,6	154,4	151,1	148,7	0,32	0,36	95,0
Румуни	151,0	151,8	154,5	160,4	0,31	0,39	106,3
Поляки	144,1	127,5	102,1	81,1	0,30	0,20	56,3
Євреї	103,6	85,7	58,5	39,6	0,21	0,10	38,2
Вірмени	99,9	100,2	114,1	116,0	0,21	0,28	116,2
Греки	91,5	83,9	74,0	64,8	0,19	0,16	70,8
Татари	73,3	69,7	66,0	58,6	0,15	0,14	80,0
Цигани	47,6	45,5	42,3	39,7	0,10	0,10	83,3
Азербайджанці	45,2	46,9	53,7	60,4	0,09	0,15	133,7
Грузини	34,2	34,0	37,1	37,4	0,07	0,09	109,4
Німці	33,3	30,9	26,9	22,4	0,07	0,05	67,1
Гагаузи	31,9	31,1	30,1	28,8	0,07	0,07	90,3
Інші	369,5	355,8	326,9	875,9	0,77	2,11	237,0

Перспективні трансформації етнічного складу населення слід враховувати при формуванні стратегічних напрямів соціального розвитку країни. Невирішеними проблемами залишаються удосконалення інформаційного забезпечення етнодемографічних досліджень та формування стратегії етнодемографічної політики.

Джерела та література

1. Лібанова Е.М., Позняк О.В. Прогноз етнічного складу населення України на період до 2016 р. // Розбудова держави. – 2000. – №1-6.
2. Комплексний демографічний прогноз України на період до 2050 р. (колектив авторів) / За ред. проф. Е.М. Лібанової. – К., 2006.
3. Комплексне демографічне дослідження в Україні / С.І. Пирожков, Е.М. Лібанова, О.Г. Осауленко, Н.С. Власенко та ін. / За ред. проф. Е.М. Лібанової. – К., 2005.

Summary

The article is devoted to problems of forecasting of the ethnic population structure. Methodic of construction of the ethnic forecast is presented, on the basis of the analysis of ethnodemographic development in Ukraine hypotheses of ethnic differentiation of natality, mortality and population migration on prospect are developed. The prognosis of 18 greatest ethnic groups of the ethnic population in Ukraine till 2026 is calculated.

С. А. Таранец

ПРЕДВАРИТЕЛЬНЫЕ РАССУЖДЕНИЯ О ЗАКОНОМЕРНОСТЯХ КУЛЬТУРНОГО БЫТОВАНИЯ МИГРИРОВАВШЕЙ КОМПАКТНОЙ ОБЩИНЫ

Проблема культурного и хозяйственного бытия достаточно крупного, устойчивого и относительно замкнутого социально-этнического объединения, обозначаемого как компактная группа в инациональном окружении, представляет значительный интерес и в настоящее время является первостепенно актуальной для формирования адекватной этнополитики юга Украины. Именно территории Южного Причерноморья, Бессарабского края, его южной части – Буджака с их «размытыми» в конкретике историко-географической определенности границами являются ареалами миграционных движений кочевых народов и временной оседлости преходящих, сменяющих и вытесняющих друг друга культур. В результате сложных процессов этнического взаимодействия на этой территории к XXI веку сложилась показательная картина калейдоскопического расселения разнорасовых компактных групп, производных из мигрировавших в XVIII – XIX вв. общин украинцев, русских, болгар, молдаван, гагаузов, албанцев и иных народностей, в определенной степени изолированных и различающихся между собой не только на этническом уровне, но также и более детально – на уровне субэтническом.

В одном случае, переселенцы из различных мест России, например, православные выходцы из Обоянской губернии «обояне» (эндоэтноним) и старообрядцы, предположительно из Подмоскovie, - «липоване» образовали в Килийском районе не только отдельные размежеванные селения, но оказались подчас в не весьма дружелюбном соседстве друг с другом, также как и с украинским населением, в пределах смежных деревень, административно впоследствии интегрированных в более крупные населенные пункты (село Васильевка, город Вилково и т.д.).

В другом случае, применительно к Ивановскому или Болградскому районам, мы наблюдаем своеобразную картину чресполосного расселения общин болгар – выходцев из различных мест Балкан,